

**TÜRKİYE’DE TARIM TOPRAKLARININ MÜLKİYET YAPISI VE TARİHSEL
SÜREÇTEKİ DEĞİŞİMDE DİYARBAKIR ÖRNEĞİ**
**THE PROPERTY STRUCTURE OF AGRICULTURAL SOIL IN TURKEY AND THE MODEL OF
DIYARBAKIR IN ALTERATION OF HISTORICAL PROCESS**

Dr. Hüseyin Haşimi GÜNEŞ*

*D.Ü. Mardin Meslek Yüksekokulu.

Tanju SARI**

**İstanbul Teknik Üniversitesi

ÖZET

Zirai ekonomi Osmanlı ekonomisinin temel yapısını oluşturuyordu. Tımar sistemi ise zirai ekonominin dolayısıyla Osmanlı ekonomisinin temelidir. Bu sistem sayesinde teknolojiye ayak uydurmamasına rağmen ülkedeki yüksek tarımsal üretim için gerekli ortam sağlanmıştı. Tarımsal arazide devlet mülkiyeti(rekabe) esas kabul edilirdi. Önceden tespit edilmiş optimum toprak büyüklüklerinin bozulmamasına dikkat edilirdi. Üreticinin(Reayanın) tasarrufundaki arazi geçim kaynağını rahatlıkla sağlayacak kadardı.

Osmanlı'nın son döneminde merkezi otoritenin bozulmasıyla birlikte mahalli güçler tarım kesimi üzerinde etkili olmaya başlamış ve büyük mülk sahipliği ortaya çıkmıştır.

M.Kemal Atatürk'ün en büyük özlemlerinden biri Osmanlı'dan devralınan bu dengesizliğin değiştirilmesiydi. Yapılan çalışmalarda kısmen başarı sağlanmışsa da istenen sonuca varılamamıştır.

Yasalardaki boşluklar ve büyük mülk sahiplerinin politik kararları etkileyecek gücü ellerinde bulundurmaları, bu yapının değişmesini engellemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mülkiyet, Tarım, optimum, dağılım, toprak reformu*

ABSTRACT

Agricultural economy forms the main structure of Ottoman economy. And pruning system is the background of agricultural economy, consequently Ottoman economy. Although the system did not fit in with the technology, the necessary environment for higher agricultural production had been provided by the country. State property used to accept as a principal in the agricultural field. The sizes of optimum soil's not having changed, was taken into consideration. The field in the hand of producer was enough to provide the source of living. During the end of Ottoman empire, local forces have become effective on the agricultural part with the corruption of central authority and major ownership has been appeared.

One of M.Kemal ATATÜRK's wishes was to change the instability inherited from the Ottomans. There has only been partial success.

The gaps in law and powerful landowners who could affect political decisions have hindered these system changes.

Key Words: *Ovnership ,Agriculture, optimum ,distribution, land reform*

GİRİŞ

Tarım topraklarının kullanımının iki yönü vardır. Bunlar mülkiyet ve işletme yönleridir. Esasında Türkiye’de kullanılan tarım arazisinin tasarruf ve mülkiyet durumu hakkında kesin olarak fikir ileri sürmek zordur. Çünkü toprakların sınır ve alan genişlikleri konusunda tapu ve kadastro kayıtları yeterli ve sağlıklı değildir. Mevcut arazilerin çoğu kadastro sununun yapılmadığı

bilinmektedir. Toprak kullanımına ilişkin veriler Genel Tarım Sayımı (GTS) sonuçlarıyla sağlanıyor. Ülkemizde 2001'e kadar 1927, 1950, 1963, 1970, 1980, 1991 ve 2001 yıllarında olmak üzere toplam 7 Genel Tarım Sayımı uygulanmıştır. 2001 Genel Tarım Sayımı uygulaması Haziran-Ekim 2001 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Tarım sayımlarının genel amaçları şu şekilde ifade edilmektedir: "Kalkınma planlarımızda amaçlanan "Kaynakların Etkin Kullanımı" çerçevesinde Ekonomik, Sosyal, Çevresel ve Uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir Tarım Politikasının oluşturulabilmesi bu sektöre ilişkin sağlıklı ve ayrıntılı bilgilerin derlenmesine bağlıdır. Her yıl derlenen Cari Tarım İstatistikleri Türkiye'de yetiştirilen ürünlerin Ekiliş Alanları, Üretimleri, Verimleri, Hayvan Sayıları ve Tarım Ürünlerinin Fiyatları vb. bilgileri kapsamaktadır.

Bu İstatistikler Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı aracılığı ile derlenmekte ve veriler İlçe Tarım Müdürlükleri'nin ellerinde bulunan mevcut bilgilere dayanmaktadır.

Türkiye gibi ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde tarım potansiyelini ve tarımsal yapının gerçeklerini yansıtacak ayrıntılı, güvenilir istatistiklere ihtiyaç vardır. Bu nedenle ülkemizde belli periyotlarla Genel Tarım Sayımları uygulanmaktadır. 2001 GTS'nda diğer sayımlarda farklı olarak; Avrupa Birliği müktesabları incelenerek diğer sayımlardan farklı olarak önerilen değişkenler soru kağıtlarına ilave edilmiştir. Sonuçlar Avrupa Birliğinin kullandığı sınıflamaya (NACE) uygun olarak sunulmuş ürün çeşidi ayrıntısında derlenecek bilgilerin AB'ye uygun şekilde derlenmesi Bitkisel üretimde derlenecek bilgilerin arazi parçası bazında derlenmesi, ilk defa Hayvansal ürünlerin verim katsayılarını elde edebilecek bilgilerin derlenmesi, amaçlanmıştır(DİE,GTS;2001). Bu çalışmadaki istatistikler mümkün olduğunca Genel Tarım Sayımlarından derlenecektir.

Bilindiği gibi tarım sektörünün yapısını belirleyen unsurlardan biri mülkiyet ve mülk topraklarının dağılımıdır. Araştırma konusu Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en büyük ikinci ili olan Diyarbakır ili olunca mülkiyet konusunun iktisadi gelişmişlik düzeyindeki belirleyicilik unsuru, ülkenin diğer bölgelerine göre, daha da öne çıkmaktadır.

Diyarbakır, aşiret bağlarının ve göçebe yaşam biçiminin, eskiye oranla çözülmüş olmakla birlikte, yine de varlığını koruduğu bir bölgede bulunmaktadır. Bu nedenle, bölgedeki tüm öteki iller gibi, Diyarbakır'ın toplumsal ve ekonomik yapısı, Türkiye'nin orta ve batı kesimlerinden çok daha farklıdır.

İldeki mülkiyet yapısının en belirgin özelliği yavaşlığı ve eşitsizliğidir. Yörenin en önemli

geçim kaynağı olan tarımın, 1920'lerdeki durumuyla karşılaştırıldığında, çok ileri bir çizgiye geldiği söylenebilir. Ancak, kırsal kesimi tümüyle kapsayan yapısal bir dönüşüm gerçekleşmemiştir. İl tarımı ürün çeşitlenmesi makineleşme, yoğun tarım girdi ve tekniklerinin kullanımı, pazarlama gibi modern tarımın bellibaşlı göstergelerine göre, Türkiye genelinin hayli gerisindedir. Ayrıca, modern tarımsal faaliyetin, büyük mülk sahiplerinin belli bir kesiminin adeta tekelindedir. Diyarbakır'ın tarımsal gelişmesinin yavaş ve dengesiz bir biçimde gerçekleşmesinin, yani tüm üretici kesimlerin bu gelişmeden aynı ölçüde yararlanamamış olmalarının doğal, tarihsel ve toplumsal çeşitli nedenleri vardır.

Çalışmamızın konusu, tarihsel süreçte genel olarak ülkemizde özelde ise Diyarbakır'da mülkiyet yapısında nasıl bir gelişme sağlandığı, bunun sosyo-ekonomik hayata etkisi üzerinde olacaktır. Bu nedenle öncelikle Osmanlı döneminde mülkiyet yapısı üzerinde durulacak ardından cumhuriyet döneminden günümüze kadarki gelişmeler ele alınacaktır.

1. Osmanlı Döneminde Mülkiyet Yapısı

Osmanlı toprak sistemine benzer yapılara, Akdeniz kültür çevresinde de rastlandığına dair görüşler bulunmaktadır. İnalçık bu meseleyle ilgili tarihî örnekler veriyor. “*Mîrî tapulu arazi* sistemi, imparatorluklar siyasetinin bulunduğu ve korumaya çalıştığı ana imparatorluk rejimi olarak, eski çağlardan beri Akdeniz ve Orta Doğu tarihine yön vermiş bir temel sistemdir”(İnalçık,1996;5-6). İnalçık bu görüşlerini ileri sürerken, Osmanlı Devleti'nin bu sistemi benzer yapılar Bizans ve Selçuklularda da bulunduğuna, daha doğrusu Osmanlılara geçtiğini vurgulamaktadır. Onun bu bağlamda ileri sürdüğü görüşler, bir anlamda, bu tür yapılanmaların imparatorlukların genel karakteristiği olarak teşekkül ettiğini vurgulamaktır(İnalçık,1980;2).

Konuyla ilgili çalışma yapan Köprülü ise, *mîrî arazi* uygulamasının esasta Türk-İslâm menşeli olduğunu ortaya koyuyor(Köprülü,1986;94). Ünlü medeniyet tarihçisi Miquel, Türkçe'ye de kazandırılan eserinde, Bizans tesiri iddialarını oldukça abartılı bularak; Osmanlıların hem de güçlü oldukları halde, niçin Slav ve Bizans kadastro sistemini kullanmadıkları sorusunu sorarak bu tür iddiaların gerçekleri yansıtmadığını ortaya koyuyor(Miquel,1991;341). Bununla birlikte Osmanlı devlet adamlarının Bizans'tan hiçbir şey almadıkları da ileri sürülemez.

Osmanlıda topraklar *öşrî*, *haracî* ve *mirî* olarak üçe ayrılmıştı. Bu ayrıma göre *öşrî* topraklar müslümanların özel mülkiyeti altındaki topraklardır. Bunların sahipleri elde ettikleri ürünlerinden zekatın bir çeşidi olarak %10 oranında *öşür* vergisi öderler. *Haracî* toprakların

sahipleri ise silah ile fethedilip devlet mülkiyeti altına alınan topraklardır. İşte tımar ve ikta sistemi bu tür topraklara uygulanır. Bununla birlikte gerekli görülen hallerde ve belirli şartlarda *öşri* ve *haracî* arazi topraklar da bu sistem içine alınabilir. Mirî topraklardan teorik olarak, öşür veya haraç değil, kira alınır. Yani bu toprakları işleyenler kiracı hükmündedir. İşte ikta ve tımar sisteminde kiracı hükmündeki köylülerin sipahilere ödedikleri bu kiradır.

Tımar, Osmanlı uygulamasında üç kısma ayrılmıştır. Senelik hasılatı 20. 000 akçeye kadar olan topraklar –dar anlamıyla- *tımar* unvanını korurlarken, 20. 000-100. 000 akçe gelimli bölgeler *zeâmet*, 100.000’den fazla geliri olan bölgelere de *has* denilmiştir. Haslar genellikle beylerbeyi ve sancakbeylerine verilen dirliklerdir(Tabakoğlu,1998;185-190)

Osmanlı ekonomisinin temel yapısını zirai ekonomi oluşturuyordu. Tımar sistemi ise zirai ekonominin dolayısıyla Osmanlı ekonomisinin temelidir. Bu sistem sayesinde teknolojiye ayak uydurmamasına rağmen ülkedeki yüksek tarımsal üretim için gerekli ortam sağlanmıştı. Esasında Tımar sistemi Selçuklu dönemi ikta sisteminin devamıydı. Devlet mülkiyeti (rakabe) altındaki toprakların devlet memuru olan ve maaşlarını tımarların gelirlerinden alan sipahilerin gözetiminde, kullanım hakkına sahip köylüler tarafından işletilmesidir. Tarımsal arazide devlet mülkiyeti esas kabul edilerek önceden tespit edilmiş optimum toprak büyüklüklerinin bozulmamasına dikkat edilirdi. Reayanın tasarrufundaki arazi geçim kaynağını rahatlıkla sağlayacak kadardı(Tabakoğlu,1998;189).

Üretim ve üreticiyi sıkı kontrol altında tutan Devlet bu konuda bir takım sınırlamalarda getirmişti. Örneğin zirai üreticilerin sermayedarların eline düşüp ürünlerin kapatılmasına engel olurdu. Arz ve Talep esnekliği düşük olan zirai ürünlerin bolluk/kıtlık dönemlerinde fiyatların düşük/yüksek tutulmasını engellemek için bir dizi tedbirler alınırdı. Kıtlık dönemlerinde; en yakın civar bölgeden başlayıp merkeze kadar uzanan gıda amaçlı tahıl ihtiyacı karşılanmaya çalışılırdı. Bolluk dönemlerinde ise ihtiyaca göre en yakın bölgeye veya merkeze sevk edilirdi. Narhla tespit edilmiş fiyatın üstünde yada altında satış yapılamazdı. Halk ve ordu için vüs’at-ı maişet (rahat bir geçim kaynağı) olan temel gıda maddelerinin ihracatı ise zaten yasaklanmıştı. Kısaca provizyonist(iaşecilik) ilkesi(Genç;s.88) ihlal edilmemeli ve “*ibadullahın terfih-i ahvalleri*” yani sosyal refahı sağlanmalıydı(Cin;s.180).¹

XIX.yy. ortalarına kadar Osmanlı’da toprak faktörü emek faktörüne oranla daha çoktu(Güran,1998;54). Merkezi otoritenin bozulmasıyla birlikte mahalli güçler tarım kesimi üzerinde etkili olmaya başlamıştı. Bu dönemde Tarımsal üretimin modernleştirilmesi sorunlarının

çözülmesi yolunda çalışmalar yapıldı. Meclis-i Umur-i Nafia (1838), Ziraat Meclisi (1843), Nafia Hazinesi kuruldu(Tabakoğlu,1998;213). Köylüye kredi sağlanması, eğitim verilmesi, ulaşım yollarının açılması, vergi yükünün hafifletirilerek bölgeler ve kişiler arasında dağılımın adilleştirilmesi için programlar yapıldı. Buna ilaveten ürün ticareti serbestleştirildi. Geçici vergi muafiyetleri de sağlandı(Güran,1998;57).

Tanzimatla hızlanan ziraatteki bu yenilenmeler, ürünlerin pazarlama ve ticaretinde liberal uygulama getirdi. Tahsis ilkesi de terk edilince mahalli güçlerin daha da güçlenmesine neden oldu.

Ziraatteki bu yapılanma eskiye oranla üretim artışı sağlanmıştı. Ancak bu üretim artışının temelinde yeni ulaşım yollarının açılması var olanların ıslah edilmesi ve son dönemlerde Demiryollarının devreye girmesiyle iç talebi karşılamaya dönük ve iç ticaret'in gelişmesi şeklinde oldu(Güran,1998;59).

Sonuçta tarım teknolojisinde fazlada bir değişiklik olmadan bu şekilde üretim artışı olmuş dahası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi; iç ve dış talep sayesinde üretimin arttığı bölgeler olamamıştır. Üretim artışına dönük diğer bir çalışma ise emek faktörünün kıt olduğundan dışarıdan getirilen Kafkasya ve Balkan göçleri özellikle kalifiye eleman açığının kapatılması ve üretimin arttırılması yönünde ülkenin geneli için iyi olmakla birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesi için bu geçerli olmamıştır.

Diyarbakır yakınlarında ve ilçelerinde (Ergani,Bismil,Çüngüş,Çınar..) iskan edilen göçmenler yerli halkla bütünleşememişti. Kapalı bir hayat tarzını yeğlemiş göçmenlerin çoğu kısa bir zaman sonra akraba ve tanıdıklarının yoğun olarak yerleşmiş olduğu bölgeye (daha çok Bursa'ya) göç etmişlerdi. Ancak yine de Diyarbakır'daki yerli halka bir takım yenilikler ve yaşam tarzlarından bir takım izler bırakmışlardı. Özellikle Diyarbakır ilinin güneyinde iskan edilen göçmenlerin küçük tarla parçalarını verimli kullanmak için sulama çabaları yerel halkı derinden etkilemişti. Zira tarla parçasının sulanması için, buharlaşma oranının çok yüksek olduğu ortalama sıcaklığın yazın 40°C'nin üstünde seyrettiği aylarda, eşek ve katır gibi binek hayvanlarla 1-2 km.'lik uzaklıktaki Dicle nehrinden sağlanırdı. Bölge halkının bazı yörelerde hemen yanı başlarında bulunan memba ve dere suyu ile de olsa arazi genelde sulanmıyordu. Çünkü toprak sahipleri böyle bir şeye ihtiyaç duymazdı. Ellerinin altındaki binlerce dekar arazi her halükarda yetiyordu. Küçük çiftçilerse çok azınlıktaydılar. Teşebbüs etseler bile su kaynaklarından yararlanmalarına izin verilmezdi.

XIX.yy sonlarında tarım ile kırsal kesimde varolan vergi muafiyetlerinin dış borçlar nedeniyle kaldırılması hoşnutsuzluğa yol açmış bu kesimin sefaletle sürüklenmesine sermaye birikimlerinin oluşmasının engellenmesiyle sonuçlanmıştı. Makineleşme, damızlık hayvan gibi yenilikler gelmedi.

1857 tarihli Arazi Kanunnamesi, toprak sistemiyle ilgili ilk kapsamlı düzenlemedir. Özünde, tımar sahiplerinin nüfuzlarının kırılmasını ve merkezi bürokrasinin güçlenmesini öngören düzenleme, beraberinde toprakları sınıflandırmış, ilk kez özel mülkiyet hakkını hukuksallaştırmış ve fiilen özel mülkiyete dönüşmüş miri toprakların durumunu yasal hale getirmiştir. Bu arada miri arazi üzerinde özel mülkiyete dair ilk hükümler getiren 1858 tarihli “Arazi Kanunnamesi”nin öngördüğü toprağı üç yıldan fazla boş bırakmama hükmü kaldırılarak, toprak tasarrufu boşlukta bırakılmıştır(Karluk,2002;175). Zaten miri arazinin yapısı dışında kalan Doğu bölgesinde miras hükümleri küçük mülkiyetin daha da parçalanması yönünde işlerken, büyük mülkiyetin evlenmeler yoluyla daha da büyüdüğü bir döneme girmiştir. Gerçi daha XII.yy.’da Doğu ve G.Doğu Anadolu ile Suriye’de Mukataa sistemi dışında Malikane sistemi uygulanmaktaydı. Ancak bu İmparatorluk için genel bir sistem değildi. Bölgenin yapısı ve coğrafyası’ndan dolayı bu sistem uygulanmaktaydı. Mülkiyet konusunda dengesizlikler XIX.yy.’dan sonra, uzun süren savaş harcamalarından dolayı ülkenin genelinde artık malikane sistemi uygulanmaya başlanmıştı(İhsanoğlu,1999;483-545)**.

Diyarbakır ilinde çoğunluğu aşiret reisi, ağalar, olan büyük mülk sahipleri, kırsal nüfus üzerindeki otoritelerinden ve kadastro çalışmalarının henüz yapılmamış olmasından faydalanarak, önemli ölçüde toprağı el koymuş ve bu eğilimi kadastro çalışmalarının yapıldığı dönemlerinde de sürdürmüşlerdir.

XX.yy.ın başında, özellikle çiftçilik üretiminin bileşimi, tarım işletmelerinin özellikleri, üretim teknikleri, üretim giderleri vb. konuların yer aldığı iki istatistik araştırması yapılmıştır. 1907’de İmparatorluğun Avrupa ve 1909’da Asya ve Afrika toprakları için hazırlanan “Ziraat İstatistikleri” yapılmıştır. Yapılan bu istatistik araştırmasında, tarım işletmelerinin işledikleri toprak miktarı itibariyle 50 dönüm ve yukarı işletmeler açısından Diyarbakır %47’lik oranla birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise Adana yer almaktadır(Güran,1998;82)**.

2. Cumhuriyet Dönemi Mülkiyet Yapısındaki Gelişmeler

Merkezin gücünün zayıflaması, bu gücün yerel otoritelere, ayanlara geçmesiyle gelişmiştir. Arazi Kanunnamesiyle Cumhuriyet arasında miri toprakların dağıtıldığı görülmektedir. Osmanlı’nın

son dönemlerinde doruğa ulaşan büyük mülk sahipliği, ağalık kurumu, beylik gibi kişisel bağımlılık ilişkileri, göçerlik vb unsurlar, 1923'ten günümüze değin Türkiye tarımında gözlemlenen değişmelerin, Diyarbakır'da tümüyle kendine özgü bir biçimde gerçekleşmesine neden olmuştur. Halkın hakim zümrelere bağımlılığının yalnız ekonomik ilişkilerle sınırlanmayıp aşiret dayanışması gibi nedenlerin bağımlılıkta önemli rol oynadığı toprak ağalarının, beylik gibi sıfatlarla da konumlarını pekiştirdikleri bilinmektedir(Erkal,1978;213). Sadece Diyarbakır değil Türkiye'nin doğusunda genel olarak ağaların varlığı ve etkinliği ortaya koyması bakımından 1935'te zamanın Başbakanı İsmet İNÖNÜ'nün Karadeniz Bölgesiyle birlikte Doğuyu'da kapsayan inceleme gezisinin ardından Cumhurbaşkanı Atatürk ve Bakanlar Kurulu'na sunduğu raporda geçen cümleler dikkate değerdir(Öztürk,1992):

"...Halk düşkün,feryatlı, henüz araziler mal olmamış,çayırliklar fena taksim edilmiş,halk şikayetçi. Şimdiki halde halk daha çok ağaların elindedir".

Osmanlı'nın son dönemlerinde toprak düzeninin bozulmasıyla başlayan bu dengesiz ve adaletsiz mülkiyet dağılımı, Cumhuriyet döneminden günümüze devam edegeldi. Çeşitli tarihlerde gerçekleştirilmeye çalışılan toprak reformunda amacına ulaşamamıştır. 2000'li yıllarda ise kendi halinde nüfus artışı ve miras yoluyla doğal bir reform süreci yaşandı.

Tarım, gerek çalışanların yüzdesi, gerek yaratılan değer açısından ele alındığında, geçmişte olduğu gibi, bugün de ilde egemen ekonomik faaliyettir. 1980'lerin sonlarında bile, ilde yaratılan gayri safi hasılanın hemen hemen yarısını tarımsal üretim sağlamaktaydı.

Diyarbakır'da toprak mülkiyeti açısından son derece ilginç bir yapı vardır. Büyük mülkiyetin egemen olduğu yörede, 1970'lere gelindiğinde bile bir tek kişiye ya da aileye ait birkaç köy bulunmaktaydı. 1990'ların sonunda da bu yapı azalmakla birlikte yer yer varlığını korumaktadır.

Yukarda değinildiği gibi kökeni Selçuklular'a dek uzanan büyük mülkiyet, toplumsal ve ekonomik yapının temelidir ve belirli bir değişim geçirmiş olmasına karşın bu yapıdaki ağırlıklı yerini korumaktadır.

Özellikle, Mir-i Arazi sisteminin Omanlılar'ın son dönemlerinde bozulmasıyla birlikte yöredeki topraklar aşiretlerin reislerinin tasarrufuna tamamen geçmeye başladı. Aşiret reisi olan 'ağa' veya 'bey' gibi evsaflandırılan kişi öldüğünde, mülkü oğullarına geçmekteydi. Ağır kişisel bağımlılık ilişkileri içeren bu toprak rejimi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1940 sonlarına kadar

devam etti. Bu daha çok, bir değişime hazırlanma ve birikim dönemi olup, çıkarılan yasalar olsun, ekonomik ve politik gelişmeler olsun, amaçlarının tersine, büyük mülkiyetin güçlenmesinden olmuştur. 1950’lerden başlayarak, özellikle traktörleşmenin ve ülke pazarıyla ilişkilerin yoğunluk kazanmasının sonucu, kırsal kesimde büyük bir çözülme süreci yaşanırken, büyük mülk sahipleri topraklar üzerindeki egemenliklerini artırmış ve pazar için üretim yapan çiftliklere dönüştürmeye çalışmışlardır.

Daha önce ağaların ve beylerin topraklarında ortakçı olarak barınan büyük bir kesim de, küçük işletmesini satmak zorunda kalarak tarım işçisi konumuna girmiştir. Cumhuriyet zaman zaman Osmanlı’nın son döneminden devraldığı bu dengesizliği değiştirmeyi denemişlerse de, işe yaramamıştır. M.Kemal Atatürk Meclis açılışlarındaki konuşmalarında toprak mülkiyetindeki dengesizliklere değinmesine rağmen düzeltme yoluna gidilmemiş gidilememiştir(Kepenek,Yentürk;2001;42). Özellikle Cumhuriyet döneminin başlarında bazı güçlü aşiretlerin yerel isyanların bastırılmasında etkin rol almaları konumlarını daha da pekiştirmişti. Dolayısıyla devlet nezdindeki bu itibarlarından dolayı toprak reformu teşebbüslerini engelleyebiliyorlardı. Yasalardaki boşluklar ve büyük mülk sahiplerinin politik kararları etkileyecek gücü ellerinde bulundurmaları, bu yapının değişmesini engellemiştir. Örneğin, 1926’da çıkarılan Medeni Kanun’da, toprakta özel mülkiyet ve miras hakkını mutlaklaştıran hükümler getirilirken, devlete geçmiş olan “mir-i arazi”nin kullanma, satış vb. durumlarını düzenleyen hükümler ihmal edilmiştir.

Bu arada mir-i arazi üzerinde özel mülkiyete dair ilk hükümler getiren 1858 tarihli ‘Arazi Kanunnamesi’nin öngördüğü “toprağı üç yıldan fazla boş bırakmama” hükmü kaldırılarak, toprak tasarrufu boşlukta bırakılmıştır. Miras hükümleri küçük mülkiyetin daha da parçalanması yönünde işlerken, büyük mülkiyetin evlenmeler yoluyla daha da büyüdüğü görülmüştür. Diyarbakır ilinde çoğunluğu aşiret reisi, ağalar, olan büyük mülk sahipleri, kırsal nüfus üzerindeki otoritelerinden ve kadastro çalışmalarının henüz yapılmamış olmasından faydalanarak, önemli ölçüde toprağa el koymuş ve bu eğilimi kadastro çalışmalarının yapıldığı dönemlerinde de sürdürmüşlerdir. 1920’lerin ortalarından itibaren başlayan isyanlar sonucunda hükümet, isyana karışan büyük toprak sahiplerine karşı sert önlemler alarak büyük toprak sahiplerinin bir kısmını yurdun çeşitli bölgelerine sürgüne göndermişti. Topraklarına el konulmuş ve büyük bir bölümü yöredeki topraksız çiftçilere dağıtılmıştı. Ancak sürgündeki bu büyük mülk sahipleri yerlerine bıraktıkları akrabaları vasıtasıyla topraklarını korumayı başarmışlardı.

1934'te çıkarılan 2510 Sayılı Yasayla memleketlerine geri dönen sürgündeki ağalar ve şeyhler topraklarının büyük bölümünü geri almayı başarmışlardı. Oysa o dönemden hemen önce 1932-33 yılları arasında tüm ülkede 90.000 dönüm toprak dağılımı yapılmış arkasından da 1934 yılında topraksız çiftçilere dağıtılan toprak miktarı 6 milyon dönüm araziye çıkmıştır. Ancak bunlar işe yaramıyor zira reform kapsamında, sahipsiz, metruk yada hazine arazisi diye dağıtılan topraklar birkaç sene sonra elinde tapusuyla gelen kişiler tekrar geri alabilmişlerdir(Karlık,2002;176). 1945 yılında kabul edilen 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bir toprak reformu kanunu olarak düşünülmüştür. Yasanın amacı, toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçi aileleri ile Kanunun topraklandırılmalarını kabul ettiği diğer kişileri aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve işgüçlerini değerlendirecek toprağı sahip kılmak; yeter toprağı olsa da sermaye ve donanımları eksik olanlara kuruluş-onarma-çevirme kredisi ve canlı-cansız demirbaş vermek, yurt topraklarının sürekli işlenmesini sağlamaktır.

Yasa ilk kabul edildiğinde dağıtım amacıyla özel mülkiyetteki arazilerin kamulaştırılması ilkesini getirmiştir. Bölge için uygun görülen dağıtım miktarının üç katını kendisinin seçtiğı yerden sahibine bırakılmasını, daha fazlasının kamulaştırılmasını öngörmüştür. Dağıtım için düşünülen topraklar ise kamulaştırma yolu ile hazineye geçeceklerin yanında, halkın ortaklaşa kullandığı ve kamu güvenliği açısından gerekli görülen alanlar ile ormanlıkların dışında kalan hazine ve vakıf arazileridir. Sahibine bırakılacak arazi büyüklüğünün 5 hektardan az olmaması öngörülmüştür. Dağıtımdan yararlanacak olanlar (T.C. Vatandaşı olmak kaydıyla) tarımla uğraşan çiftçiler veya fiilen uğraşmasa da tarım ve veteriner fakülteleri ile tarım okulları ya da tarım kursunu bitirenlerden topraksız ve az topraklılar, tarım işçileri ve yerleşik düzene geçirilmesi amaçlanan göçebelendir.

Dağıtılacak toprak miktarı 10 ton buğday (1968 yılında yapılan değişiklikle 13,4 ton) değerine eşit yıllık geliri sağlayacak işletme büyüklüğündedir. Bu kanuna göre dağıtılan toprakların borçlanmadan sonra 25 yıl geçmedikçe satılamayacağı, topraklandırılan kişilerin ölümünden sonra da mirasçıları arasında bölünemeyeceğı, mirasçıların ya iştirak halinde işletmeleri yada aralarında anlaşarak paylarını içlerinden birine veya birkaçına satabilecekleri hükümleri getirilmiştir. Yasa, 1973 yılına kadar 28 yıl yürürlükte kalmıştır. 22.03.1950 tarihinde 5618 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle kamulaştırma sınırı, geniş topraklı bölgelerde 500 hektar, dar topraklı bölgelerde 200 hektara çıkarılmış, ortak mülkiyetli arazilerde bu sınırların her kişi için ayrı ayrı hesaplanması öngörülmüş, ayrıca bağ-bahçe olan alanlar bu sınırların dışına çıkarılmıştır. 1955'te yapılan değişiklik sonucu kanun sadece devlet arazilerini dağıtılacak bir nitelik taşımaya başladı(Dinler,2000;24).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporunda yasa ilk hali ile kamulaştırma bedeli olarak 1944 yılındaki arazi vergi matrahını esas almış ve bedelin ödenmesinde yıllık %4 faizle 20 yıl süre öngörmüşken, 1950 ve daha sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle kamulaştırma bedeli 1944 yılındaki vergi matrahının 4 katına çıkarılmış, 1955 yılında çıkarılan 6603 sayılı Kanunla da peşin ödeme hükmü getirilmiştir. Yasanın uygulandığı dönemde toplam 8.116 köyde 446.825 aileye 2.205.428 hektar arazi dağıtılmıştır(Kazgan,1977;226). Dağıtılan toprağın 1.540 hektarı kamulaştırma yoluyla sağlanmıştır. Bu 1.540 hektar arazinin yalnızca 540 hektarı özel kişilerden kamulaştırılmıştır 28 yıllık uygulama döneminde 13 milyon hektar arazi tarıma açılmıştır. Bunun yalnızca 2,2 milyon hektarı bu yasaya göre dağıtılmış, diğerleri genelgelerle fuzuli şağillere (işgalcilere) haklar ve ayrıcalıklar tanınarak ya da Medeni Kanununun 639' uncu maddesinde yer alan "tapu siciline kayıtlı olmayan bir taşınmazın nizasız ve fasılasız 20 yıl malik sıfatıyla zilyeti olan kişi, bunu mülkiyetine geçirmek için tescil talebinde bulunabilir" hükmüne dayanılarak özel mülkiyete geçirilmiştir. Bu yasaya göre toprak dağıtılırken yasanın amacına aykırı olarak ve daha çok çiftçiye toprak vermek için kısmi topraklandırma adı altında yapılan dağıtım, rasyonel olmayan küçük ve yetersiz işletmelerin çoğalmasına neden olmuştur. Dağıtılan toprakların kullanımı yeterince izlenemediği için toprak sahibi olanların bir bölümü toprağını dolaylı yollardan elden çıkarmış ya da kiracılık-ortakçılık gibi yollarla başkası eliyle işletmiştir.

1945'te çıkarılan ve yörede uygulanmasına 1950'de başlanan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" da büyük mülkiyet yararına işlemiştir. Tasarı durumunda iken büyük mülk sahipleri zararına köktenci maddeler içeren metin, aralarında büyük mülkiyet kesiminden güçlü temsilcilerin bulunduğu mecliste değişmiş ve yumuşatılmıştır. 1950 seçimlerinden hemen önce çıkartılan 5002 sayılı yasa Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun yeni alanların özel mülk olarak tapuya tesciline getirdiği sınırlamalar kaldırılmış ve büyük arazi sahipleri için kamulaştırmayı tamamen önlemiştir. Bu yasa yüzünden büyük mülk sahibi olan Adnan Menderes ve iki arkadaşı CHP'den ayrılmış ve yeni parti kurmuşlardı(Tezel,1994;382).

Bu değişikliğe karşın, 1950'ye değin uygulanamayan yasa, daha sonra bu tarihte mülkiyet kesiminin baskısıyla kaldırılmış ve toprak dağıtımı yalnızca hazine ve vakıf topraklarıyla sınırlandırılmıştır. Böylece, 1950–1965 arasında 5.491 aileye hazine topraklarından yaklaşık 54.000 hektar toprak dağıtılmıştır. Ancak, dağıtımın yetersiz olmasının yanı sıra, toprağı işleyecek araçlardan, sermayeden, kredi alma olanağından yoksun olan köylüler bu toprakları büyük toprak

sahipleri ve tüccarlara satmak zorunda kalmış, kendileri ise yeniden yarıcı ve ortakçı konumuna düşmüşlerdir.

Sınırlı traktörleşmenin en önemli etkisi, geleneksel aşiret bağlarının çözülmesi, beyin toprağını işleyen ortakçı ve marabaların bu konumlarını yitirerek, topraksız köylü durumuna gelmeleridir. Buna, traktörle sürümün, toprakların büyük toprak sahiplerince ele geçirilmesini kolaylaştırdığını da eklemek gerekir.

27 Mayıs 1960 Hareketi, Doğu Sorunu'nu toprak sorunu olarak saptamış ve 105 sayılı kanunla bir grup ağayı sürgüne göndermiştir. Ancak, kişilerin ötesinde mülkiyet yapısını değiştirecek etkin bir politika güdülemediğinden, kısa zamanda eski duruma dönmüştür. Toprak reformu çalışmaları da yüzeyde kalmıştır. Dolayısıyla, büyük mülkiyet daha da büyürken, küçük mülkiyet parçalanmış ve yöredeki toprak dağılımı giderek daha da dengesizleşmiştir. Kısacası, büyük toprak sahipliği ve mülkiyet kutuplaşması, Cumhuriyet Dönemi'nde, alınan yada alınmak istenen bütün önlemlere karşın artarak sürmüştür. 1945'te çıkarılan ve yörede uygulanmasına 1950'de başlanan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" da büyük mülkiyet yararına işlemiştir. Tasarı durumunda iken büyük mülk sahipleri zararına köktenci maddeler içeren metin, aralarında büyük mülkiyet kesiminden güçlü temsilcilerin bulunduğu mecliste değişmiş ve yumuşatılmıştır. Bu değişikliğe karşın, 1950'ye değin uygulanamayan yasa, daha sonra bu tarihte mülkiyet kesiminin baskısıyla kaldırılmış ve toprak dağıtımı yalnızca hazine ve vakıf topraklarıyla sınırlandırılmıştır. Böylece, 1950-1965 arasında 5.491 aileye hazine topraklarından yaklaşık 54.000 hektar toprak dağıtılmıştır. Ancak, dağıtımın yetersiz olmasının yanı sıra, toprağı işleyecek araçlardan, sermayeden, kredi alma olanağından yoksun olan köylüler bu toprakları büyük toprak sahipleri ve tüccarlara satmak zorunda kalmış, kendileri ise yeniden yarıcı ve ortakçı konumuna düşmüşlerdir.

1950'de çok partili döneme geçiş ve traktörün tarıma girmesi, yöredeki mülkiyet rejimini ve ilişkilerini yeni bir evreye sokmuştur. Bu yıllarda ilde traktör sayısının hızla artmış olmasına karşın, bu traktörlerin tümü büyük mülk sahiplerinin ve toprağı bulunmasa bile sermayesi olan ve kentte oturan tüccar kesiminindi.

Sınırlı traktörleşmenin en önemli etkisi, geleneksel aşiret bağlarının çözülmesi, beyin toprağını işleyen ortakçı ve marabaların bu konumlarını yitirerek, topraksız köylü durumuna gelmeleridir. Buna, traktörle sürümün, toprakların büyük toprak sahiplerince ele geçirilmesini kolaylaştırdığını da eklemek gerekir.

3. Diyarbakır'da Tarımsal Arazi Dağılımı ve Mülkiyet Yapısı

27 Mayıs 1960 Hareketi, Doğu Sorunu'nu toprak sorunu olarak saptamış ve 105 sayılı kanunla bir grup ağayı sürgüne göndermiştir. Ancak, kişilerin ötesinde mülkiyet yapısını değiştirecek etkin bir politika güdülemediğinden, kısa zamanda eski duruma dönmüştür. Toprak reformu çalışmaları da yüzeyde kalmıştır. Dolayısıyla, büyük mülkiyet daha da büyürken, küçük mülkiyet parçalanmış ve yöredeki toprak dağılımı giderek daha da dengesizleşmiştir.

Kısacası, büyük toprak sahipliği ve mülkiyet kutuplaşması, Cumhuriyet Dönemi'nde, alınan ya da alınmak istenen bütün önlemlere karşın artarak sürmüştür.

1840'larda imparatorluk ölçüsünde yapılan "emlak arazi ve temettüat" sayımlarında seçilen örneklere dayanılarak yapılan gözlemlere göre Anadolu'da ekili toprakların %82'si 60 dönümden daha küçük işletmeler tarafından işletebilmektedir(Güran,1998;55).

1963 Tarım Sayımı'nda, ülkemizde 500 dekar üzerinde 15.915 işletme olduğunu, bunların sayılarının toplam işletmelerin %0.5'ini teşkil etmelerine rağmen işlenen toplam arazilerin %16'sını ellerinde bulundurduklarını göstermektedir(1963 Sayımı).

2001 Genel Tarım Sayımı'nda 500 dekar üzerindeki işletme oranların %0.73'ü toplam arazilerin %11.34'ünü ellerinde bulundurmaktadır(DİE,2001). 1964'te yapılan Köy Envanter Etüdüleri'ne göre Diyarbakır'ın toplam 663 köyünden 70'i, yani 13'ü bir kişinin, ailenin ya da sülalenindi. Mezralar envanter kapsamında yer almadığından, bunlardaki mülkiyet durumu hakkında bilgi yoktur. Ancak, mezralarda bir kişi ya da aileye ait olma durumunun daha da yoğun olduğu kolayca tahmin edilebilmektedir. İlde 1950'den bu yana topraksız aile sayısı artarken, topraklı aileler içinde "az topraklılar" sayı olarak çok büyük bir grup oluşturdukları gibi, toprakların giderek daha azalan bir bölümünü işlemektedirler. Topraksızlık oranı 1950 Ziraat Sayımı'nda % 37,1 iken, 1964 envanter çalışmasında % 47 olarak bulunmuştur. Topraklı ailelerin kendi içindeki toprak dağılımına bakıldığında, bu dağılımın giderek dengesizleştiği açıkça görülmektedir. 1950'de 50 dekardan az toprağı olanlar toplam işletmelerin yaklaşık % 67'sini oluştururken, 1970 Tarım Sayımında bu oran %57'ye düşmüş, bu işletmelerin işlediği toprağın toplam ekili topraktaki payı ise %29'dan %8'e inmiştir.

Aynı dönemde 200 dekardan büyük işletmelerin tüm işletmeler içindeki oranı %3,2'den %13,5'e yükselirken, bunların toplam toprak içindeki payı da %19'dan %66'ya çıkmıştır.

Tablo 1

İşletme Büyüklüklerine Göre Türkiye ve Diyarbakır İli'nde Toprak Dağılımı % (1971-2001)

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	DİYARBAKIR				TÜRKİYE			
	İşletmelerim Tüm İşletmelere Oranı		İşletmeler Tarafından Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı		İşletmelerim Tüm İşletmelere Oranı		İşletmeler Tarafından Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı	
Yıllar	1970	2001	1970	2001	1970	2001	1970	2001
0—10	24.10	9.12	0.90	0.50	24.40	15.50	2.40	1.32
11—50	33.00	56.77	7.30	13.50	48.28	49.32	24.30	20.02
51—200	29.40	22.59	25.60	20.68	23.70	29.36	43.80	44.49
201—500	9.70	7.66	23.10	24.12	3.00	5.09	17.60	22.83
501—5000	3.60	3.85	25.90	39.10	0.60	0.72	9.20	9.43
5000+	0.20	0.01	17.20	2.10	0.02	0.01	2.70	1.91
Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak: DİE, 1970 Genel Tarım Sayımı,Ank., 1971; 2001 Genel Tarım Sayımı Geçici Sonuçları, Ank.,2003

Optimal tarım arazilerinin Türkiye geneli için kuru tarımda; 200 dekar, sulu tarımda 100 dekar kabul edilmektedir. Bu değer bölgeden bölgeye çok değişir. Örneğin Antalya'da 100 dekar sulu veya 200 dekar kuru araziye, Konya ovası arazileri ile karşılaştırmak mümkün değildir. Bu nedenle bu değerler ortalama bir değer olarak kabul edilmektedir(Taşkın,Bayca,2003;28-31). 200 dekarlık bir toprak parçası Diyarbakır yöresinde büyük mülkiyeti ifade etmemektedir. Bu nedenle büyük mülkiyetin alt sınırı rahatlıkla 1.000 dekara çıkarılabilir. 1970 Tarım Sayımı sonuçlarına göre, 1970'te ilde 1.000 dekarın üstündeki mülklerin genişliği 1.160.300 dekarı bulmaktaydı ve ekili alanın yarısını oluşturan bu topraklar 286 aile adına 441 kişinin mülkiyetindeydi. 2001 Genel Tarım Sayımı sonucunda Diyarbakır ilinde mülkiyet yapısı bir takım değişikliği uğradığı görülmektedir(Güneş,2004;129-130). 5000 dekar ve üstü arazi işletmelerinin nüfus artışı ve miras gibi nedenlerden dolayı, 500-5000 dekar işletmelere doğru küçüldüğü görülmektedir. İşletmeler tarafından ekilen toprağın ekili toplam toprağa oranı 1970'te %25,9'dan 2001'de %39,1'e yükselmiştir. Aynı dönemlerde Türkiye ortalamasında fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir. İşletmeler tarafından ekilen toprağın ekili toplam toprağa oranı 1970'te %9,2'den 2001'de %9,43'e yükselmiştir. Optimum alan olarak kabul edilen 200–500 dekarlık işletmelerin oranı ise pekte değişikliğe uğramamıştır. 1970'te %23,1 iken 2001'de %24,12 olmuştur. Türkiye genelinde ise bu oran sırasıyla %17,6'dan %22,83'e yükselmiştir. 5000 dekar ve üstü işletmelerin küçülerek 200 ve 5000 dekarlık işletmelere dönüşmesinin belli başlı bazı nedenleri vardı, bunların en önemlisi şüphesiz hızlı nüfus artışıdır. Bölgede *yoksul kesim için* çocuk sahibi olmak bir tür sosyal güvence gözüyle bakılmaktadır. Bunun yanı sıra dindar-muhafazakar kesimin çoğunlukta bulunduğu bölgede

aksine nüfus artışı teşvik edilmektedir. Kaldı ki Nüfus kontrolü için devletinde ciddi bir sağlık ve eğitim çalışması yoktu. Büyük mülk sahibi (ağa,bey..), varlıklı kişiler için ise çok çocuk sahibi olmak en başta kişisel prestij ve büyük mülkü çevirebilme kapasitesine sahip olma kaygısından ileri gelmektedir. Bu nedenle de her ne kadar çok evlilik yoksul bölge halkı arasında istisnai olarak gerçekleşse de esas çok evlilik büyük mülk sahiplerinde gerçekleşmektedir. Böylece miras yoluyla zamanla çocukları arasında işletme arazilerinin paylaşılması sonucu işletmeler küçülmüştür(Güneş,2004;130).

İkinci bir neden olarak ta büyük mülk sahiplerinin civardaki aile yada aşiretlerle anlaşamayıp (kan davaları vb.) toprağını elden çıkarması ve batıya göç etmesi şeklinde gösterilebilir. Son neden olarak ta şunu gösterebiliriz; esasında o mülkün (5000 dekar ve üstü tarla parçasının) belli bir takım kişilerin ismine kayıtlı olmasına rağmen, işletmeyi fiilen tasarrufu altında olmadığından dolayı (göç, kaçak, çocuksuzluk, ölüm, vb..) topraklı veya topraksız kişilerce işlenmesi sonucu aradan 20 yıl geçtikten sonra tapusunu (yasa gereği) otomatikman üstüne almalarıyla sonuçlanmıştır.

Esasında bu küçülme tarımsal sektörde sermaye birikimi ve teknolojik girdiyle paralel olarak sürekli küçülmüştür. 5000 dekar ve üstü işletmelerin daha çok ülke genelinde bu ortalama küçülme neredeyse değişikliğe uğramazken Diyarbakır ilinde bu denli değişikliğe uğramasının kendine has sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanmıştır.

SONUÇ

Diyarbakır ilinde büyük mülkiyetin iki kaynağı vardır. Bunlardan birisi, kökeni eskilere uzanan geleneksel ağalık, beylik, şeyhlik kurumudur. Öbürü ise Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle ticaret kesiminde sağlanan birikimdir. Bankalara ise küçük mülkiyet sahiplerinin başvurabilecekleri bir yol olmamıştır. Bu açıdan, toprak satın almada tefecilik de önemli bir birikim kaynağı olmuştur.

Büyük mülk sahiplerinin değişen üretim biçimi ve koşulları karşısındaki tavırları, kökenlerine göre değişmektedir. Ticaretten tarıma geçenler, genellikle daha modern bir anlayışla üretim yapmakta, tarımsal girdi ve yeni yöntemleri gerektiği gibi uygulamaktadırlar. Tarihsel kökenli büyük mülkiyet ise kendi içinde farklılaşmış durumdadır. Bunlardan bir bölümü kapitalist tarımsal Üretim koşullarına ayak uyduramayıp, ekonomik gücünü yitirirken, bir bölümü ticaretten tarıma geçenler gibi davranmayı başarmış ve hem topraklarını genişletmiş, hem de birikimini artırmıştır. Bu durum, Diyarbakır'da tarım ve ticaret kesimleri arasında bir iç içe geçme süreci

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kesim kredi kanalları üzerinde de etkindir ve bu, söz konusu kesimlerin tarımsal üretimi denetlemelerini kolaylaştırmaktadır. Orta büyüklükteki işletmelerin bir bölümü, miras yoluyla ya da pazar için üretim yapamadıklarından parçalanarak küçük mülkiyete dönüşmüş, bir bölümü de kiralama yoluyla traktör kullanma ya da birleşerek küçük traktör satın almanın kolaylaştığı ve yaygınlaştığı yıllarda, pazar ve iklim koşullarının iyi gitmesi, toprağın sulanan verimli bir bölgede yer alması gibi nedenlerle belli bir birikim sağlamış ve toprağını büyütüştür. Bu tür olanaklardan yoksun olan küçük mülk sahipleri ise birikim yapmak bir yana, ya toprağını tümüyle yitirmekte ya da işlediği topraktan geçimini bile sağlayamamıştır. Topraklardaki dengesiz dağılım nedeniyle ortakçılık son derece yaygındır. Ortakçılık biçimleri anlaşma koşullarına göre değişir ve “yarıcılık”, “icare”, “cariyek” (1/4) ve “marabalık” gibi adlar alır.

Bunlardan marabalık, son derece ağır koşullar içermektedir. Marabalar, Ağa'nın ya da Bey'in toprağında adeta boğaz tokluğuna çalışırdı. Bu tür işletme biçimleri mülkiyet ilişkilerindeki çözülme ile birlikte yavaş yavaş ortadan kalktı. Makineli tarıma geçişle birlikte, büyük toprak sahipleri topraklarını ortakçılık ya da marabacılıkla işletmekten vazgeçerek, kendileri işleme ya da kiraya verme yollarından birini yeğlemeye başlamışlardır.

Böylece ortaya önemli bir topraksız köylü grubu çıkmıştır. Atatürk döneminde Osmanlı'dan devralınan bu dengesizliği değiştirmeye çalışmışsa da beklenen sonuç elde edilememiştir. Özellikle Cumhuriyet döneminin başlarında bazı güçlü aşiretlerin yerel isyanların bastırılmasında etkin rol almaları konumlarını daha da pekiştirmişti. Dolayısıyla devlet nezdindeki bu itibarlarından dolayı toprak reformu teşebbüslerini engelleyebiliyorlardı.

Diyarbakır'daki mülkiyet yapısının en belirgin özelliği eşitsizliğidir. Yörenin en önemli geçim kaynağı olan tarımın ve tarımdaki mülkiyet yapısının, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyetin başlarındaki durumuyla karşılaştırıldığında, çok ileri bir çizgiye geldiği söylenebilir. Ancak, kırsal kesimi tümüyle kapsayan yapısal bir dönüşüm gerçekleşmemiştir.

KAYNAKÇA

- DİE. Genel Tarım Sayımı. 2001.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1994.
- TABAKOĞLU, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**, 4.Baskı, İstanbul: Dergah Yay., 1998.
- GENÇ, Mehmet. “**Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal Ve İktisat Tarihi Kongresi-Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989 (Haz.; Yıldız, Hakkı Dursun - Enginün, İnci - Naskali, Emine Gürsoy, Ankara 1990.
- CİN, Halil İbrahim. **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**
- GÜRAN, Tevfik. **Osmanlı Tarımı**, İstanbul: Eren Yay., 1998
- KARLUK, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**, 7.Baskı, İstanbul: Beta Yay., 2002
- İHSANOĞLU, Ekmelettin. **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul: Feza Yay. 1999.c.2
- İNALCIK, Halil, “**Ottoman Social and Economic History: A Review**”, *Social and Economic History Of Turkey (1071-1920) Papers Presented to The “First International Congress on The Social and Economic History of Turkey”*, Hacettepe University, Ankara July 11-13 1977 (Ed., Okyar, Osman-İnalçık, Halil), Ankara 1980.s.2
- İNALCIK, Halil, “**Köy, Köylü ve İmparatorluk**”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* (hz. Eren, Muhittin Salih), İstanbul 1996, s. 5-6.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri** (Köprülü, Orhan F.), İstanbul 1986,s.94 vd.
- MIQUEL, Andre, **İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze I** (Çev. FİDAN, Ahmet-MENTEŞ, Hasan), Ankara 1991, s. 341.
- ERKAL, Mustafa. **Bölgeler arası dengesizlik ve Doğu Kalkınması**, İstanbul, 1978
- Hürriyet Gazetesi. 7-10 Eylül, 1992.
- KEPENEK .Yakup ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 12.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay., 2001.
- DİNLER, Zeynel. **Tarım Ekonomisi**, 5.Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yay., 2000
- KAZGAN, Gülten. **Tarım ve Gelişme**, 2. baskı., Fakülteler Matbaası, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 226 , İktisat Fakültesi No: 387, 1977.
- TEZEL, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Tarihinin İktisadi Tarihi**, İstanbul, 1994
- İstatistik Genel Müdürlüğü. **1963 Tarım Sayımı**, Ankara, 1965
- DİE, **2001 Genel Tarım Sayımı Geçici Sonuçları**, Ankara, 2003.
- TAŞKIN, Ercan ve İl Bilge Bayca. “**Türkiye’de Tarımsal Pazarlama Alanında Yaşanan Sorunlar ve Çözümleri**”, Standart, Temmuz, 2003
- GÜNEŞ, Hüseyin Haşimi. **Diyarbakır’da Tarımın Sermaye Birikimine ve Sanayileşmeye Etkisi (Planlı Dönem 1963-2000)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi.(Marmara Üniv. Sos.Bil.Enst.;2004)

DİPNOTLAR

* *Asker olmadan devlet ve mülk olmaz. Askere sahip olmaksızın servet gerektirir ki, servet de reyadan toplanır. Reyanın refaha kavuşması adaletin gerçekleşmesi ile mümkündür*"L.V. THOMAS, *A Study of Naima, New York 1972,s.78, Aktaran: Halil İbrahim CİN "Feodalite ve Osmanlı Düzeni"s.180).*

* * Malikane olarak satılan Mükataalar, sahibinin ölümünden sonra açık artırmaya çıkartılır ve en yüksek bedeli teklif edene verilir. Ancak Doğu ve G.Doğu Anadolu'da XVII.yy. başlarında, diğer bölgelerde ise XVIII.yy. başlarında, teoride kalmaya başladı. Malikane sahibi daha hayatta iken mülkünü dağıtıyordu. Böylece ölümünden sonra miras olarak kalan ve dolayısıyla müzayedeye çıkacak arazi olmayacağından toprak, Malikane sahibinin varislerinde kalıyordu. Bkz: Ekmelettin İhsanoğlu, **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul: Feza Yay. 1999.c.2, s.483, 543-545.

* ** Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi ,a.g.i, s.Medhal fe-min; Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyyei İstatistik Şubesi, a.g.i,s. Medhal ha-kaf. Aktaran: Güran, s. 82.